УДК 929 Грінченко

Олексій Неживий (м. Луганськ)

Українознавча і краєзнавча основа педагогічної системи Бориса Грінченка

У статті подано аналіз науково-популярних студій з історії та педагогіки видатного діяча української духовної культури Бориса Грінченка, його підручників для молодших школярів. Головна увага зосереджена на з'ясуванні українознавчої і краєзнавчої основи та їх значення в системі національної освіти.

Ключові слова: *Борис Грінченко, педагогіка.*

Напрочуд багатогранним був талант Бориса Дмитровича Грінченка. Так, видатний педагог розумів, що в майбутньому українській національній школі не обійтись без відповідного науково-методичного забезпечення, перш за все, розробки навчальних планів і програм, написання шкільних підручників, що побудовані на основі національних цінностей українського народу.

"Коли ми признаємо, що вкраїнську школу завести треба, то значить треба подбати і про все те, без чого та школа неможлива. Адже ж і для московської школи не було колись ні підручників, ні методик, ні науково-популярної літератури, а потім потроху все це зроблено. Так само повинно бути і так само буде й з українською школою" [1, 35].

Продовжуючи кращі традиції педагогічної думки на Україні щодо написання підручників, Б. Грінченко творчо осмислює зроблене своїми попередниками, зокрема "Буквар" Т. Шевченка, підручники П. Куліша і, використавши власний практичний досвід вчительської роботи, створює навчальні підручники для початкової школи "Буквар" і "Рідне слово. Українську читанку".

Призначення шкільних підручників мали й історичні праці Б. Грінченка "Оповідання з української старовини" (1911) та "Як жив український народ" (коротка історія України) (1917). Можливо, звернення Б. Грінченка безпосередньо до написання історичних праць викликано й тим, що він, обгрунтовуючи необхідність вивчення в національній школі історії України, звернув увагу на брак необхідних підручників. Цей задум реалізовано у праці "Як жив український народ". Обсяг невеликий, а виклад матеріалу враховує вікові особливості дітей середнього й молодшого шкільного віку. У науково-популярній формі подається кілька розділів, що розповідають про найзначніші події в історії України: "Де живуть українці і скільки їх", "Наші предки і перші князі", "Татарське лихоліття", "Козаки", "Богдан Хмельницький", "Кріпацька неволя і визволення" і т. д. Наголосимо, що зміст цієї праці правдиво відобразив історію українського народу, мав призначення дати не тільки певний обсяг знань, але й сприяти формуванню національної самосвідомості, в той же час Б. Грінченко підходить до висвітлення історії України із справді наукових позицій, є прихильником тієї концепції вітчизняної історії, яка складалася під впливом видатних істориків, особливо М. Грушевського.

Відчутний внесок Б. Грінченка і в написанні літературознавчих нарисів про творчість українських письменників. Спільними жанрово-стильовими особливостями характеризується "Оповідання про Євгенія Гребінку" (1902), "Оповідання про Грицька Квітку-Основ'яненка" (1902), "Оповідання про Івана Котляревського" (1912). Їх написання викликане ідеями педагога про національну школу і намаганням заповнити прогалину в написанні шкільних підручників з української літератури. Підтвердженням цього є своєрідний стиль написання цих нарисів, що близький до шкільного літературознавства, тобто враховує вікові особливості школярів молодшого й середнього шкільного віку, рівень їх літературної освіти: "А от ще цікаво кобзарів слухати. Не часто Євгенові трапляється їх чути, але буває. Старий кобзар сліпий сидить під хатою, люди його обступили. І Євген туди прибіг, пролазить проміж людьми ближче, щоб краще чути.

Торкається кобзар руками до струн бандурних і тихо дзвенять струни. А сам кобзар старим тремтячим голосом співає сумну-сумну думу

про те, як три брати з неволі турецької-бусурменської втікали, в степу погибали. І течуть у кобзаря з старих невидущих очей сльози, і течуть сльози у людей, що слухають, і у Євгена…" [2, 4]. Потім після короткої художньо-документальної розповіді про життєвий шлях письменника Б. Грінченко аналізує байки Євгена Гребінки "Сонце та вітер", "Ведмежий суд", "Лебідь та гуси", "Ячмінь", висловлюючи думки, з метою пробудити інтерес в учнів до своєрідного сприйняття жанру байки.

Отже, при спробі написання шкільних підручників з української літератури відомий педагог дбав про врахування принципів доступності, разом із тим намагався викликати інтерес до постаті письменника, тих характерних обставин, що формували його світобачення, розглядав творчість письменників у зв'язку із епохою, соціальними і культурними умовами. Про це може свідчити і привітальний лист до відкриття пам'ятника І. Котляревському, написаний Б. Грінченком: "Іще зоря не зоріла на темному небі захмареному, як у Полтаві з уст Івана Котляревського продзвеніло натхненне поетичне слово. Воно озивалося щирою обороною за народ, закований у пута кріпацького рабства, воно рідну мову ганьблену до високостів національного письменства, воно живило наш дух народній животворною силою. І слово стало ділом. Те діло було – нове життя народу українського. Слово вводило його в сім'ю європейських народів. Служачи слову, шануючи його ясну й могучу силу, ми знаємо, що перед нею не встоїть ніяка таємна сила…" [3, с. 536].

Образ національного світу є первинним у свідомості маленької дитини. Ним, здебільше, визначається процес і результати розумової і духовної еволюційної особистості. Образ Вітчизни, як основа національного самопізнання, формується і виявляється за допомогою мови, через яку світ входить в людину, а людина – в світ. Мовна система кожного народу цілковито унікальна і відрізняється навіть від споріднених мов. Як вдало порівняв О. Потебня, мова схожа із зором: "Подібно до того як найменша зміна у будові ока й діяльності зорових нервів неминуче дає інші сприйняття і цим впливає на світобачення людини, так кожна дрібниця в будові мови повинна давати без нашого відома свої особливі комбінації елементів думки" [4, с. 259].

Спираючись на вчення О. Потебні про мову і світовідчуття, Б. Грінченко будує свої погляди на формування національного образу освіти і образу національної дійсності.

"Українська народна поезія своїм багатством і своєю літературною ціною давно вже дивує всіх європейських вчених: вони становлять її разом з народною сербською поезією, вище за народні поезії всіх інших народів. Вона може дати надзвичайно багатий матеріал для школи". У слові як моделі мови О. Потебня чітко виділив його структурні компоненти: "…Спочатку будь-яке слово складається з трьох елементів: єдності членороздільних звуків, тобто зовнішнього знаку значення; уявлення, тобто внутрішнього знаку значення, і самого значення" [4, 300].

Автор підкреслював тісний взаємозв'язок між "внутрішньою формою" (уявленням, образом) явища і "зовнішньою формою" (сукупністю матеріальних елементів). Цей взаємозв'язок не є випадковим: внутрішня форма просвічується через зовнішню форму; образ слова є носій його значення. В словах російської і української мов існують відмінності на всіх трьох рівнях.

А тому Б. Грінченко розмірковує: "Уживаючи при навчанні замість рідного слова чуже, ми перш за все порушуємо цю єдність, тобто змушуємо думку учнів: а) відкинути попередні сполучення звуків (напр. хата), б) засвоїти нове (изба), в) об'єднати це нове із значенням, які є в свідомості. Але цим трудність завдання не вичерпується. Справа в тому, що успішно виконати останню частину цього процесу… по суті неможливо. Адже загальновідомо, що словами виражаються тільки уявлення про предмети, а не самі предмети; уявлення ж ці різні в різних народів" [5, с. 83-84].

Важливо підкреслити, вважає Б. Грінченко, що значення і образ слова в українській і російських мовах у більшості випадків дуже відмінні, і тому дають різний напрямок думці. "Земледелец по-украински хлібороб. По-русски — это человек, который делает землю, по-украински — он делает хлеб. Для украинцев кажется вполне естественно делать хлеб: его нет и он появляется после целого ряда действий, как результат таковых; но делать землю — то украинцу кажется полным абсурдом: ведь земля есть, всегда налицо, — как же ее можно делать? Не ясно ли, что, желая вытеснить слово хлібороб словом земледелец, мы заставляем мысль украинца не только пойти по иному направлению, но и по такому, которое для него является ложным?" [5, с. 86].

Затруднення в розумінні національно-логічного боку російського мовлення особливо збільшується, коли дитина намагається зрозуміти образно-емоційний бік російських стійких виразів. Як помічав Б. Грінченко, "метафоры и прочие образы и украшения прибавляют новые трудности к пониманию русской речи: дело в шляпе, задним умом крепок, убить время, вышел из себя, сгорела со стыда, смотрит сентябрем, войти во вкус и пр., и пр. – все эти прекрасные выражения являются причиной постоянных мучений учеников и учителей, – так трудно их объяснить" [5, с. 32].

У російськомовній школі дитина-українець засвоює (якщо засвоїть) чужий йому національний образ світу і тому, знову потрапляючи в стихію близькій йому життєдіяльності, швидко втрачає видимість "книжної культури". Б. Грінченко невипадково тут цитує К. Ушинського: "Народна мова і народне життя знову оволодівають його душею й заливають й згаджують будь-яке враження школи, як щось надзвичайно їм чуже. Що зробила школа? Гірше ніж нічого! Вона на декілька років затримала природний розвиток дитини" [5, с. 61].

Отже, образ національного світу, як і національний образ світу, в якості головної ознаки мають мову народу. Тому говорити дитині про національну історію, культуру, мистецтво на чужій мові абсурдно. "Безглуздя з педагогічної точки зору, а з точки зору національного почуття все це здається якимсь знущанням" [5, с. 41-42].

Висловлюючи думку про необхідність навчання рідною мовою, Б. Грінченко не виявляв при цьому ніякої національної обмеженості. У листі до сестри, майбутньої вчительки, він радив: "Ты пишешь о чтении Белинского и Добролюбова тебе не только можно, но даже следует прочитать. Из русских авторов читай Тургенева, Достоевского, Льва Толстого, Некрасова, Лермонтова, Пушкина, Михайлова, Щедрина, Гоголя, Костомарова, Скабичевского, из молодых – только Гаршина, Короленко да Надсона. Но еще интересны иностранные: они расширят твои взгляды… Из них читай Шекспира, Байрона, Диккенса, Маклея, Беранджe, В. Гюго, А. Доде, Гейне, Шиллера, Гете, Шпильгагена, Фрейлигрaта, Лонгорелло, Шлоссера ("История"), Эркмана-Шатриана ("Тереза", "Воспоминания волонтера", "История крестьянина"), Данте, Гомера, Жорж Санд, Мицкевича, Сыроkомю, Мильтона, Луи Блана и других, о которых не пишу, ибо если ты прочтешь авторов, обозначенных в этом беспорядочном списке, то уже прочтешь много" [6, с. 163].

Навіть з цього листа відчутна обізнаність Б. Грінченка із російською і світовою літературою. Він також збагачував українську культуру кращими досягненнями світового письменства. Більшість перекладів Б. Грінченка з зарубіжної літератури становлять твори письменників-класиків – Гете, Шіллера, Гейне, Гауптмана, Ж.-Б. Мольєра.

У "Листах з України Наддніпрянської" він закликав своїх співвітчизників: "Почуваймо себе членами з усесвітньої людської сім'ї і візьмемо собі все гарне, правдиве, високе і людяне, що виробила за свого життя людськість, візьмемо й зробимо його частиною нашої душі" [7].

Навчальна література повністю орієнтована на російський матеріал – природничий, історичний, етнографічний і т. д., і не може бути засобом національно-культурного виховання для українців. Б. Грінченко пише: "Кращі книги для шкільного читання в значній мірі заповнені народним російським матеріалом: прислів'ями, піснями, казками. Засіб надзвичайно раціональний: це лише збільшує природність книги, наближаючи її до народного розуміння й смаку. Але знову-таки до якого? До великоруського. Що ж стосується українських дітей, то чим більший матеріал для читання специфічно великоруський, тим він дальший від їхнього розуміння й смаку.

Інакше й бути не може: чим більше матеріал народний великоруський, тим більше в ньому відбилася природа, погляд і світогляд великоруські; адже у нас все це інше!" [5, с. 38-39].

Образ національного світу, близького й знайомого дитині-українцю зовсім не виникає, якщо йому пропонується подібний опис "рідного краю": "Невзрачна, некрасива наша деревенька: кое-где торчат около почернелых изб березки; румяная раскинулась рябина со своими ярко-красными кистями; иногда деревянный репеек (резной из дерева круг вроде флага) развевается над крышей с мочальной лентой, либо деревянный и резной петушок торчит над светелкой" [5, с. 35].

Б. Грінченко аналізує дану ситуацію так: "Но ведь это совершенно чуждо вашему ребенку: наши хаты не строятся из еловых и сосновых бревен; репейников, врезных петушков и мо-

чальных лент на них нет; стены их не чернеют и не белеют; березы возле них не торчат, а растут вишневые деревья, вербы и пр.; если есть лес, то он не еловый и пр., пр. Что, кроме унылого недоумения, может вызвать такое описание в душе нашего ученика? Разве это его родина?.. Но иной родины в книге нет, и ему приказывают считать своей ту, которая полагается по программе…" [5, с. 36].

У російських навчальних книгах відсутні зовсім елементи української географії, що, звичайно ж, не сприяє формуванню у дітей образу Вітчизни.

Національна історія, як складова частина образу світу, теж цілковито розпочинається в історії російського народу, а сама етнічна спільність "українці" асимілюється в понятті "русское население". Результат подібної освітньої практики –денаціоналізація, адже дитина виростає людиною без Вітчизни й історії. "Знайомство з минулим свого краю, з діяльністю попередників, які розвивають суспільні почуття, пробуджують свідомість обов'язку перед сучасним суспільством і майбутніми поколіннями, — для нашого учня річ неможлива.

Чи не дивно, що ці суспільні почуття не тільки не розвиваються, але регресують в народі при даній обстановці?" [5, с. 40-41].

Національний образ світу українця має специфічні етнічні домінанти, і не допускає чужих йому норм життя. Це доводиться Б. Грінченком при розгляді вірша в навчальній книзі "Родина" Радонежского:

Скоро масленицы бойкой
Закипит широкий пир,
И блинами и настойкой
Закутит крещеный мир.
Игры, братские попойки,
Настежь двери и сердца
Пляшут бешеные тройки,
Снег толоча у крыльца…

Где это так бывает? спросит ученик после переводов и разъяснений учителя… Изволь внедрять в сердца учеников симпатии не только к морозу и зиме, но и к "настойкам", "братским попойкам" и "бешеным тройкам», – которые несут закутивший крещеный мир – куда? – не в увеселительное ли заведение?" [5, с. 38].

Одним з суттєвих виявів принципу національного в навчанні й вихованні є врахування народного світогляду, навіть на побутовому рівні. Адже дитині доведеться жити в певному соціально-культурному середовищі, із усталеними нормами поведінки, морально-етнічними цінностями. Зокрема, сільська дитина повинна бути підготовлена школою до найбільш природного, адекватного включення в свій соціум. "Наше селянство, – писав Б. Грінченко, – має свій глибокий, віками усталений історично та іншими причинами вироблений світогляд. Учень школи перебува і перебуватиме після її закінчення під великим впливом селянської сім'ї, де склався й віками зміцнювався цей світогляд. Значить і народному вчителеві чи вчительці доводиться рахуватися з селянськими поглядами, доводиться замислюватися над ними й вести справу таким чином, щоб уникнути розбіжності з цими серед селянства поглядами" [10, с. 57-58].

У Б. Грінченка ідея виховуючого і розвиваючого навчання має важливе місце. Навчання не може бути не направлено на взаємозв'язане вирішення всіх завдань освіти, виховання і розвитку. У цьому принципі найбільшою мірою проявляються взаємозв'язок всіх основних компонентів навчання: цілей, змісту, методів і засобів, форм організації навчання. Комплесний підхід до навчально-виховного процесу підвищує його результативність і різнобічну ефективність.

У суперечці "Що важливіше – формальна чи матеріальна освіта?" Б. Грінченко дотримувався золотої середини. Однак на ранньому етапі навчання (молодший шкільний вік) повинна переважати мета загального розвитку здібностей дитини, забезпечення її готовності серйозно і систематично навчатися далі, тобто формування такої якості особистості, що в сучасній педагогічній науці називається "обучаемостью".

Це означало, наприклад, що навчання у початковій школі не може обмежуватись засвоєнням навичок читання, письма, рахунку, що значно звужує функції школи, збіднює творчий потенціал учителя, морально та інтелектуально принижує дитину із простого народу. Однієї грамотності для сільської дитини мало, вважає Б. Грінченко. Безумовно, необхідні глибокі, систематичні знання з вітчизняної історії, природознавства, землеробства і т.д. Але пріоритет віддається загальнонауковому розвитку дітей якраз на початковому ступені навчання: "Мені здається, що народна школа, зробивши діяльність думки тільки засобом сприйняття учнем

знань, втрачає майже весь свій зміст, що вона залишається мертвим закладом… Виховати розум дитини, наскільки це посильно для народної школи, розвинути, зміцнити його, зробити дитину придатною до подальшої діяльності – ось завдання народної школи, тому що при сучасному стані речей, саме в цій подальшій діяльності й полягає вся суть" [8, с. 298].

Загальновідомий факт, що мова є єдиною субстанцією думки, зумовлює вивчення мови у школі, як першого за значенням предмету. Мабуть, тому загальнокультурні, психологічні та методичні аспекти навчання рідної мови найбільше представлені в педагогічній спадщині Б. Грінченка. Він неодноразово наголошував, що тільки бездоганне володіння мовою дає дитині засоби для глибокого осягнення дійсності, для виховання і розвитку в педагогічному процесі. Тут підкреслимо три важливі положення, на яких будує свою дидактику Б. Грінченко. Перше: не можна розвивати мовлення у відриві від мислення, як і мислення у відриві від розвитку мови. Друге: початкове оволодіння рідної мови здійснюється шляхом залучення дитини в доступні їй види діяльності та спілкування. Третє: російська літературна і тільки літературна, а не народна мова залишається в школі не як засіб, а як одна з цілей викладання, у якості ж засобу викладання він змінюється на український і з його допомогою учні повинні засвоїти великоруську мову" [10, с. 59].

Вірний своїй головній меті життя – засобами освіти виховувати національно свідомих людей, він розпочинає роботу над "Граматкою української мови", тобто Букварем для першокласників. У методичній статті, яка називається "До вчителів", автор написав: "Склав я цю граматку ще року 1888-го, бувши на селі вчителем. Тоді не вільно було друкувати ніяких українських книжок до науки дітям чи дорослим; через те я сам написав усю граматку друкованими літерами та й учив по їй читання й писання свою дитину і чужих дітей, бажаючи, щоб рідною мовою озивалася до них наука" [10, с. 61-62].

Буквар Б. Грінченка вперше надруковано в Києві 1907 року, а вдруге 1917 року. "Українська граматка" складається з двох частин: букварної і післябукварної, яка називається "Читання після азбуки". Наприкінці "Української граматки" вміщена методична стаття під назвою "До вчителів". Хоча добукварна частина відсутня, але, як видно з методичної статті, вчитель відводив на добукварний період від 10 до 14 днів. Основним змістом роботи на цей період Б. Грінченко вважав аналітико-синтетичні вправи та писання елементів малих букв.

За його власним твердженням, педагогічний ефект цієї роботи був цілком позитивним: "Наприкінці сієї роботи діти дуже добре розуміли, що слово складається з звуків, цілком вільно відрізняли один звук від другого і навчалися єднати звук зо звуком у склад. Це останнє було найважніше. Кожен учитель знає, що доброму читанню часом дуже довго заважає те, що діти не вміють зливати звук зо звуком, а вимовляють кожний звук окремо. Це неминуче буває тоді, коли почати зразу вивчати і звуки і літери" [9, с. 61-62]. При початковому навчанні грамоти вчитель використовував розрізну азбуку, як найзручніший дидактичний матеріал. До всіх уроків слова здебільшого дібрані "за подобою", тобто так, щоб відрізнялись вони одне від одного однією буквою або одним складом.

Щодо алфавіту і правописних норм автор говорить: "Я взяв повний український алфавіт з 33 літер, тобто всі ті літери, якими тепер пишуться слова української мови, не викидаючи й літери Ґ, без якої нема змоги обійтись. Правопис, яким написано граматку, – той самий яким пишуться тепер мало не всі вкраїнські часописи й книги і який прийняла для "Словаря украинского языка" Російська Академія Наук" [9, с. 63].

Наголосимо, що правописні норми, вживані Б. Грінченком, стали основою для нового правопису, а третє видання 1990 року повернуло літеру Ґ, цим самим засвідчено правильність і глибину розуміння педагогом і лексикографом правописних норм української мови.

Заслуговує на увагу й дидактичний матеріал для читання і письмових вправ. Тут переважають зразки народної творчості, особливо приказки та прислів'я, які мають морально-етичне спрямування і виражають багатовіковий досвід українського народу. Ось деякі з них: матері ні купити, ні заслужити; наша мова – не полова; багато говориш – мало зробиш; коли праве діло, то кажи сміло; хто раз збреше, тому вдруге нема віри; не доведе горілка до добра; наука в ліс не заведе, а з його виведе; хоч чоловік убогий, а слово його чисте; кривда людська боком вилазить; хліб усьому голова; Україна – наша мати; кожен край має свій звичай.

Вправи, дібрані таким чином, що містять здебільшого лексичний матеріал, добре відомий учням-першокласникам, особливо родинно-

побутового характеру, разом з тим враховано аспект національного виховання: "Наша мила Україна – то наш рідний край. Українська мова – наша рідна мова".

Розділ "Читання після азбуки" теж переважно містить фольклорні матеріали: народні пісні, приказки, загадки, байки, оповідання, художні твори Л. Глібова, П. Куліша, Т. Шевченка, власні художні твори. Заключний урок закінчується пророчими словами Великого Кобзаря:

Учітеся, брати мої,
Учітесь, читайте,
І чужого научайтесь,
Й свого не цурайтесь.

Головним досягненням "Граматки для науки читання і письма" є те, що Б. Грінченко в страхітливий час національного гноблення створив якісно новий Буквар і навчав дітей рідної мови, застосувавши при його впорядкуванні норми українського правопису, які ґрунтувалися на його традиційно усталені норми. Разом з тим домінуючим фактором в доборі дидактичного матеріалу став фольклор, що давало змогу навчати дітей рідної мови у її найдосконалішому і найпрекраснішому вияві – народній творчості.

Автор Букваря цілком свідомо обрав звуковий аналітико-синтетичній метод навчання грамоти, вдало поєднав навчання грамоті і добукварний період, розробив правильну методику навчання письма, які й тепер використовуються в сучасній методиці.

У тому ж 1917 році вийшов друком ще один підручник, написаний Б. Грінченком "Рідне слово" ("Українська читанка") з підзаголовком "Перша після Граматки книга для читання". Основою для впорядкування стала так звана "Настина читанка", над якою працював упродовж 1890 – 1891 років. У короткій передмові до цієї рукописної книги він писав: "Сю книгу написав татко Насті, як вона не могла читати друкованого, бо воно дрібне, а в неї боліли очі, та й не було тоді таких українських книжок дитячих, щоб їх могли маленькі діти читати" [10, 61-62]. Справді, за цією книгою, разом з однолітками – селянськими дітьми навчалася донька Настя, прилучалася до українського слова.

У читанці "Рідне слово" теж переважають жанри дитячого фольклору, особливо багато пісень календарно-обрядової народно-поетичної творчості. Підручник, передусім, реалізував прагнення автора до ідеї національного виховання, яка ґрунтується на традиціях українознавства та краєзнавства. Так, спеціальний розділ мав назву "Рідний край", у якому в дохідливій для дитячого віку формі розповідається про українську землю: "Наша мова зветься українською мовою. Наша земля зветься Україною. Свою рідну українську мову ми любимо найбільше од усіх мов на світі…

Але ми повинні і других усіх людей любити і поважати. А всім другим людям повинні робити добро" [10, 62].

Наголосимо, що написані ці рядки в той час, коли навіть слова "Україна", "український" були крамольними і заборонялись.

За моральними тенденціями тут відчутне бажання бачити свій край вільним від національного гніту, разом з тим, автор не виявляє національної обмеженості, бо вчить любити й поважати всі народи та мови світу. Вихованню національної свідомості сприяли й крилаті вислови такого характеру: "Козацькому роду нема переводу", "Наша дума, наша пісня не вмре, не загине", "Слава не поляже, а розкаже, що діялось в світі".

Серед письменників, твори яких пропонували для читання, передусім спадщина Тараса Шевченка, його вірші: "Садок вишневий коло хати", "Тече вода з-під явора", "Сирота", "Весна" (уривок з поеми "Гайдамаки"). Особливим шрифтом виділені пророчі слова Кобзаря:

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине.
Онде люде, наша слава
Слава України.

Також представлені твори Л. Глібова, Є. Гребінки, П. Куліша, М. Коцюбинського, М. Шашкевича. Як бачимо, Б. Грінченко в написанні підручника орієнтувався на найбільш значні досягнення української літератури для дітей.

При створенні цього підручника реалізувалися широкі можливості міжпредметних зв'язків, комплексний підхід до навчання і виховання особистості молодшого школяра. Ці принципи досягалися завдяки органічному поєднанню навчання, читання і розвитку зв'язного мовлення із формуванням основ знань про навколишній світ, людину, суспільство, національним і морально-етичним вихованням.

Так, підручник мав спеціальні розділи, що містили художні, народноепічні, художньо-публіцистичні з елементами наукового стилю тексти

під назвами: “Свійські та дикі тварини”, “Квіти”, “Рослини”, “Метали”, “Люди”, “Частини людського тіла та людські почуття”, “Дні, години, тижні, місяці, рік”, “Весна, літо, осінь, зима”, “Сім’я та родичі. Людські ім’я та прізвища”, “Рідний край”, “Земля та вода”, “Що погано, а що гарно”, “Люди – брати”, “Праця”, “Наука” і т.д.

Як бачимо, дидактична основа підручника мала синкретичний характер, що й сприяло створенню для учнів першого класу своєрідного підручника, який являв собою навчально-виховний комплекс. Доступність для вікової категорії учнів-першокласників, естетичне багатство досягалося завдяки використанню фольклорних, етнопедагогічних, народознавчих, краєзнавчих джерел, кращих творів художньої літератури для дітей. Все це дає підстави вважати, що підручник “Рідне слово. Українська читанка” разом з тим мав функції і підручника з основ природознавства та знайомство з навколишнім світом.

Отже, Б. Грінченко ще на рубежі ХХ століття дійшов до висновку, що навчання й виховання учнів початкових класів повинно мати комплексний характер і реалізувати гуманістичні та етнічні принципи. Створений ним підручник був органічним продовженням традицій української національно-освітньої думки, де домінуюче значення має світоглядний, етичний та естетичний потенціал народної творчості, етнопедагогіки, народознавства. Цим самим видатний педагог підніс на значно вищий якісний рівень сутність процесу навчання й виховання на його початковому етапі.

На жаль, починаючи з кінця 1920-х років і цей набуток педагогічної спадщини Б. Грінченка почав знецінюватися і вилучатися з теорії педагогіки, практики школи. У підручниках для молодих школярів став переважати вульгарно-соціологічний підхід, що ототожнювався з відчуженням школи від національної культури. Прикро, але названі недоліки знаходимо і в діючих нині підручниках, отож педагогічне надбання Бориса Грінченка особливо актуальне для сучасного написання підручників.

Джерела та література

1. Грінченко Б.Д. Народні вчителі і вкраїнська школа. – К.: 1906. – 50 с.

2. Грінченко Б.Д. Оповідання про Євгена Гребінку. – С.-Петербург, 1902. – 23 с.

3. Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях. – К.: Дніпро, 1969. – 263 с.

4. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.

5. Гринченко Б.Д. На беспросветном пути. – К.: Вік, 1912. – 95 с.

6. Яременко В.В. Борис Грінченко (До 100-річчя з дня народження) // Укр. мова і літ. в школі. – 1963. – №12. – С. 16-25.

7. Грінченко Б.Д. Листи з України Наддніпрянської. // Буковина. – 1892. – 26 червня

8. Гринченко Б.Д. Цель народной школы // Русский народный учитель. – 1885. – №5. – С. 295 – 298.

9. Українська граматика до науки читання й письма. – К.: 1917. – 64 с.

10. Неживий О.І. Борис Грінченко: вартовий рідного слова. Педагогічна спадщина та проблеми сучасної освіти. – Луганськ: знання, 2003. – 124 с.

Алексей Неживой

Украиноведческая и краеведческая основа педагогической системы Бориса Гринченка

В статье представлен анализ научно-популярных исследований по истории, педагогике выдающегося деятеля украинской духовной культуры Бориса Гринченко, его учебников для младших школьников. Главное внимание уделено объяснению украиноведческой и краеведческой основы, их значения в системе национального образования.

Ключевые слова: *Борис Гринченко, педагогика.*

OLeksiy Nezhyvyi

Ukrainian and Local Lore Research Basis of Borys Hrinchenko's Pedagogical System

The analysis of the semi-popular studios in history and pedagogic, as well as the textbooks for secondary school children by Borys Grinchenko – an outstanding personality of the Ukrainian culture, is shown in the article. The main attention is being paid to distinguishing the Ukrainian and regional oriented background, and its role in the system of national education.

Key words*: Borys Hrinchenko, pedagogy.*